

דעת מרן הב"י על אי התאמת שיעור האצבעות לשיעור הביצים

(מאת יעקב גרשון וייס^א, מח"ס מידות ומשקלות של תורה)

תוכן העניינים

4	דברי מרן בהלכות חלה
6	שיעור הרמב"ם
6	המבי"ט
9	הרמ"א ובעל הלבושים
10	הש"ך
10	בעל תוספות יום טוב
11	הטור
11	מהרי"ל, חק יעקב ואליהו רבה
12	מנהג העולם
12	סיכומים

ז"ל הצ"ח בפסחים דף קט"ז: 'והואיל וחביבא מצוה בשעתה ובלילה זו צריכין לאכול כזית מצה וכן מרור ולשתות מן ארבע כוסות רביעית של תורה צריך אני לברר שיעור הכזית ושיעור הרביעית, מה שעולה לדעתי, שנתברר לי במופת שהוא שלא כדברי הש"ע, כי באמת מבואר בש"ע סימן תפ"ו ששיעור כזית הוא חצי ביצה, ואמנם לפי שנתברר לי עפ"י מדידה שהביצות המצויות עתה בימינו, הנה הביצה שלימה שבזמנינו הוא רק חצי ביצה מביצים שבהם שיעורי התורה, והמופת (הזה) [בזה] כי שיעור חלה הוא מ"ג ביצים וחומש, והתיו"ט^ב מדד שהוא פינט^ג, מדה ישנה שמצאתי כאן בבואי לפראג, ואני מדדתי ומצאתי שהוא פחות מפינט, ושוב עשיתי כלי המחזיק שבע אגודלים פחות ב' תשיעית באורך ורוחב ורום מרובע שהוא שיעור חלה המפורש בש"ע בי"ד סימן שכ"ד^ד, והוא על פי חשבון של שיעור מקוה^ה, והכלי [ה] זה מחזיק מעט יותר משמנה זיידלך שהוא שני פינט, ואם כן שני שיעורי חלה מכחישים זה את זה, ושניהם הלכה למשה מסיני, כי שיעור מ"ג ביצים וחומש הוא הלכה למשה מסיני, וכן שיעור מקוה הוא הלכה למשה מסיני, ועל כרחך שנשתנה בזמנינו, או שהאגודלים נתגדלו והמה גדולים יותר מהאגודלים שהיו בימי התנאים, או שהביצים נתקטנו והמה בזמנינו קטנים ממה שהיו בימי התנאים, וידוע שהדורות הולכים ומתמעטים ואי אפשר שאגודל שלנו גדול יותר מאגודלים שהיו בימי חכמי ש"ס, ועל כרחך הביצים בזמנינו נתמעטו, ולכן אני מזהיר שעל פינט קמח

הביצים. לאצבעות אין התייחסות כלל. ועוד נדבר בזה.

^ה שיעור מקוה הוא אמה על אמה ברום ג' אמות, כל אמה כ"ד אצבעות, והם 40 סאה. שיעור חלה הוא העומר שהוא עשירית האפה והאפה ג' סאין, כך שהעומר הוא ג' עשיריות של סאה.

^א תודתי נתונה לידידי הרה"ג שמואל מורגנשטרן על הערותיו המחכימות ועל תיקוני טעויות במאמר.

^ב בהגהותיו על הלבוש הנקראות מלבושי יו"ט, או"ח תנ"ו ס"ק ג'.

^ג היינו כ-2 ליטר. ראה מדות ומשקלות של תורה ע' רל"א.

^ד היינו בהגהה. בשלחן ערוך עצמו מובא רק שיעור

יקח החלה בלי ברכה כי לא באתי להקל על שיעורא של התי"ט, אבל ברכה לא יברכו עד שיהיה שני פינט קמח מחוקים ומעט יותר. וכיון שנתברר שהביצים שלנו נתקטנו על מחציתם אם כן שיעור זית שהוא חצי ביצה הוא כביצה שלנו, וכזה אשער באכילת מצה ומרור בכל שיעורי התורה. ושיעור רביעית של תורה על פי מדה זו הוא יותר מרובע זיידל של הזיידל הישן שמצאתי פה ק"ק פראג ובזיידל יש ג' רביעית ומחצה מרביעית של תורה לערך, ופורתא לא דייקנן לחומר'.^א

בשו"ת תשובה מאהבה (חלק י"ד במה שמובא מגליון י"ד סי' שכ"ד) אחרי שהביא את כל לשון הצ"ח כתב את הדברים הבאים: אבל חלילה וחלילה להקל בעבור חשבון הזה בשיעור אכילה בי"כ שהיא [קרב ל] כביצה כי מ"ו הגאון נ"ע לא בא להקל על של תורה אלא להחמיר ולענ"ד מ"ו הגאון נ"ע חשב לפי אגודל שלו והוא ה' ארוך בדורו, משכמו ומעלה גבה מעל כל גבוהים, ואגודלו ה' כפול משל אדם בינוני^י כנודע לכל מי שה' זוכה להכירו, ובאגודלו ה' ראוי לחשוב שיעור כתם. וכדברים אלה אמרתי למ"ו נ"ע והיה מנענע בראשו ושחק^י, ועיין מה שכתבתי בס"ד בשו"ת ח"מ חלק א' סי' קכ"א.

בעקבות דברי התשובה מאהבה מדד גם החתם סופר (תשובות או"ח סי' קכ"ז) ומצא שצדק הנודע ביהודה, וכן מדדו רבים אחרים וכמעט כולם הסכימו ששיעור האצבעות אינו תואם את שיעור הביצים.

יש שחשבו שמה שמרן הב"י כתב בשלחן ערוך שכזית הוא חצי ביצה ולא ביצה שלמה היינו שסובר שהאגודל הוא קטן ולכן אין צורך לומר שהביצים התקטנו. אחרים חשבו שמרן פשוט לא שם לב לכך שיש סתירה בין שיעור הביצים לבין רוחב האגודל. בהמשך נראה מה באמת דעת מרן בענין זה.

בסימן נ"ב באבקת רוכל מובאת שאלה שנשאל מרן הבית יוסף על דבר מריבה גדולה, ואף אלימה, שהיתה על כשרות מקוה באזור חלב שבסוריה, כאשר המכשירים מתרעמים על שהפוסלים עושים אותם לבעלי נידה. בסופו של דבר שקלו את מי המקוה בדרימה כפי החשבון י"ז דינר וחצי לרביעית מים ויין, שכתב הרמב"ם בהלכות עירובין^ח, ונמצאו בו 300 רוטל של דמשק - רוטל כזה שוקל 600 דרהם כפי שמוכח מתשובת מרן (בסי' נ"ג), סך הכל - 180,000 דרהם, הרבה יותר ממה שנדרש לפי חשבון הרביעית ששקל הרמב"ם, וכשמדדו באצבעות מצאו "אורכו אמה ושני שלישים שהם שלשים ושמונה גודלים ורוחבו אמה שהוא ארבעה ועשרים גודלים ועומקו אמה ושני שלישים שהם ל"ח גודלים", נמצא מכיל 34,656 אצבעות מעוקבות, חסר הרבה משיעור אמה על אמה ברום ג' אמות, שאמרו בגמרא דהיינו 41,472 אצבעות מעוקבות^ט. כשנחלק 180,000 דרהם ב-34,656 אצבעות, יצא לכל אצבע מעוקבת 5.1939 דרהם, וכשנכפיל ב-2.833 גרם לדרהם^י נקבל לאצבע

לא ענה.

^ח פרק א' הל' י"ב. הדינר הוא דרהם וחצי מצרי, כידוע ובסלע יש 4 דינרים, וכך גם החשבון בפרק ו' מהלכות ביכורים הל' ט"ו.

^ט האמה מורכבת מ-24 אצבעות כידוע.

^י כפי שהוכח בספר מידות ומשקלות של תורה ע"פ מטבעות עתיקות שנמצאו וכן הסיק כל מי שחקר בזה על פי המטבעות שנמצאו.

^א לאו דווקא. אילו היתה האצבע כפולה משל אדם בינוני היה הנפח הנמדד בה פי שמונה דהיינו פי שניים לכל כיוון.

^ד אולי צ"ל: "ושחק". נציין שבזמן שעסק הנודע ביהודה בשלשת הפרקים האחרונים של מסכת פסחים היה חולה והרופאים אסרו עליו להתעמק בעיון, כפי התנצלותו שבסוף הצ"ח על פסחים ואת הספר הכין לדפוס בנו. יתכן שהיה קשה לו לדבר או שלא יכל להכנס לוויכוחים מעמיקים ולכן

מעוקבת 14.714 גרם, שהוא במים רגילים נקיים - נפח של כ-14.714^א סנטימטר מעוקב של מים, וכשנקח את השורש השלישי של זה, נקבל 2.450 ס"מ לאצבע (ולפי מה שחשב הגר"ח נאה ז"ל את הדרהם של הרמב"ם ושל השלחן ערוך ל-3.2 גרם תהיה האצבע גדולה עוד יותר). את האצבע הבינונית קבעו בצורה הבאה כפי שמתאר זאת השואל: 'לקחנו קנה ומדד אותה מי שהיה גודלו גדול ועלה עשרים גודלים וחזרנו ומדדנו אותה בשיעור בוחן היותר קטן ועלה אותו הקנה בעצמו שמנה ועשרים גודלים', לפי זה קבעו שהבינונית היא האצבע שממנה היה הקנה 24 אצבעות.

נרצה לדעת מה מידת האצבע הקטנה ביותר והגדולה ביותר שמדדו הרי שכבר כתבנו שמהיחס שבין מספר האצבעות ומשקל הדרהם מוכח שהבינוני היה בן 2.45 ס"מ דהיינו 24.5 מ"מ, וכיון שהיה אחד מעשרים וארבע בקנה הנמדד, הרי שאורך הקנה היה 24 פעמים 24.5 מ"מ שהם 588 מ"מ. האצבע היותר גדולה היתה החלק ה-20 בקנה זה, הרי 29.4 מ"מ. לקטנה ביותר שהיתה החלק ה-28 של הקנה יוצא 21 מ"מ [מעניין שלא מצאו אפילו אדם אחד שאגודלו פחות מ-21 מ"מ]. אילו קבעו את הבינוני כחצי שבין שני האגודלים כפי מה שנראה מהמשנה בכלים י"ז, ו"ב, היה יוצא להם 25.2 מ"מ לאצבע, אבל הם עשו לפי כמה פעמים נכנסת האצבע בקנה, וזה נתן להם 24.5 מ"מ. מכל מקום את המקוה מדדו באצבעות של 24.5 מ"מ ועל זה היתה שאלתם, ועל שיעור זה ענו להם חכמי הדור הבית יוסף והמבי"ט. בנוסף בקשו לשלוח להם קנה מידה. המבי"ט שלח אבל בתשובת מרן הבית יוסף לא מוזכר דבר על זה.

נעיר שזה על פי מה שמדדו השואלים, אבל כיון שמרן לא העיר להם שהאצבעות שלהם גדולות, כפי שהעיר על טעות קלה בחשבון מספר הרוטלים בשיעור מקוה על פי הרמב"ם, אף שאינה רלוונטית כלל לפי מה שהסיק שהמידה היא העיקר, שמע מינה, שאינו חולק על שיעור האצבע שבה מדדו את המקוה. היה מי שהעיר לי שיתכן שאף אם מרן הסכים לשיטת המדידה של השואלים, אין ראייה שזו מידת האצבע גם לדעתו, שהרי יתכן שסבר שכל אחד קובע לפי "דעתו של רואה", אף

יוסי מודה שענין הבינוני הוא הממוצע שבין היותר גדולה להיותר קטנה שהרי לא השיב לר"י אלא וכי מי מודיעני כו' והיינו משום שעדיין אין ברור שכוון את הגדולה שבגדולות כו' הא אילו ידע את היותר גדולה והיותר קטנה ה' שפיר ראוי למדוד הכי, וא"כ גם כשאומר ר' יוסי לפי דעתו של רואה היינו שישער בדעתו את הממוצע שבין גדולה לקטנה ופשיטא שמדידתו של ר"י מדוקדקת יותר שהרי אותו פקפוק דמי מודיעני גדולה שבגדולות כו' ישנו ג"כ כשמשער כן במחוץ בלא מדידה אע"כ דר' יוסי הכי קאמר שאי אפשר לומר שחייבה תורה מדידה מצומצמת דהא גם ע"י גדולה שבגדולות כו' עדיין אינה מדידה מצומצמת ובע"כ שעיקר השיעור ניתן לפי דעתו של רואה וא"כ א"צ להחמיר לבדוק ע"י גדולה שבגדולות כו", וכתב שזה טעמו של התשב"ץ (חלק ג' סי' ל"ה) ודעימיה לשער את האגודל ע"י גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות.

^א המשקל הסגולי של מים מזוקקים בטמפרטורה של 4 מעלות צלזיוס מוגדר כגרם אחד למיליליטר (היינו לסנטימטר מעוקב). משקל מים תפלים רגילים כגון מי ברז בטמפרטורת רגילות, גם כן קרוב מאד לזה. המשקל משתנה עם כמות המלח וחמרים אחרים המומסים במים. המליחות של מי מפרץ אילת היא 4% ומימיו שוקלים 1.032 גרם למ"ל (כלומר כ-3% יותר ממים מזוקקים) וקרוב לזה גם מי הים התיכון. מי ים המלח שוקלים כ-24 אחוז יותר ממים מזוקקים. בהעדר סיבה לחשוב שמי המקוה הנידון היו מלוחים או מזהומים, ההנחה היא שמדובר במים רגילים.

^ב זה לשון המשנה כלים יז ו: "כביצה שאמרו לא גדולה ולא קטנה אלא בינונית רבי יהודה אומר מביא גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות ונותן לתוך המים וחולק את המים. אמר ר' יוסי וכי מי מודיעני איזוהי גדולה ואיזוהי קטנה? אלא הכל לפי דעתו של רואה". וכתב על זה מרן הסטייפלר (שיעורין של תורה סי' י' אות א'): "ומוכח בהדיא דגם ר'

שהאצבע שיצאה להם שונה משל מרן. אבל הרי לא יתכן שבאותה שיטת מדידה יהיה הבדל גדול בין הקובעים את הבינוני. ומכל מקום גם אם נקבל את האפשרות הזאת, נוכל ללמוד מתשובת הב"י שהבינוני שקבעו השואלים הוא ערך לגיטימי ואינו מחוץ לתחום הסביר של מדידת אצבעות.

יש להוסיף שהמדידה נעשתה בפני מי שהתאמצו מאד להכשיר את המקוה, ואילו היה איזה פקפוק בצורת המדידה כך שצורת מדידה אחרת היתה נותנת אצבע דקה יותר, ודאי היו עומדים על כך.

נעיר שגם אם נרצה לדחוק ולומר שמרן לא רצה להעיר על הפרש קטן שאינו משנה לגבי כשרות המקוה, הרי שלא יתכן שלא תהיה האצבע לדעתו גדולה מ-23.1 מ"מ, שכן בשיעור אצבע זה יהיו במקוה אמה על אמה ברום ג' אמות.

דברי מרן בהלכות חלה

בסימן שאחרי זה, הראה מרן שהחשבון שעשו על שיעור הדרהמים למקוה על פי הרמב"ם אינו מדויק, ובהמשך כתב, שהעיקר הוא המדידה, ובסוף דבריו סיכם: "ומכל מקום אין לנו לסמוך על המשקל במקום שיהיה סותר למדה, כי המדה היא העיקר ויתד תקועה, נאם הצעיר יוסף בכמוהו"ר אפרים קארו זלה"ה", ואילו בשלחן ערוך יורה דעה שכ"ד לגבי שיעור חלה, כתב רק את מספר הביצים, ואת מספר הדרהמים כתב כפי שכתב הרמב"ם בפרק ו' מהלכות ביכורים, ואילו את שיעור האצבעות שכתב הרמב"ם שם, והובאו בטור, השמיט לגמרי. ויש להבין את טעמו שהשמיט את מה שבמקום אחר חושבו לעיקר. נעיר שראיתי מי שרצה לומר^ג שמה שכתב כאן הוא חומרא יתירה לגבי מקוה שיש בו איסור כרת, אבל הלשון ההחלטי: "כי המדה היא העיקר ויתד תקועה", אינו סובל פירוש כזה. גם בשלחן ערוך לא הצריך חומרא כזאת.

לתרץ את הדבר, נראה לענ"ד, שגם מרן אית ליה מה שכתב הצ"ח בפסחים קט"ז ששיעור ג' אמות במקוה ושיעור חלה בביצים הם הלכה למשה מסיני, אלא שהוא סובר שהקשר ביניהם אינו הלכה למשה מסיני אלא בגדר של "שיערו חכמים", וכמו שכתוב בהדיא בפסחים דף ק"ט ש"שיערו חכמים" שאמה על אמה ברום ג' אמות היא 40 סאה, והיינו 40 סאה של ימיהם, אבל לדעת השו"ע סאין אלו יכולים להשתנות עם השתנות הביצים המגדירים אותם (או שהן נשארות כפי שהיו, ורק היחס ביניהן לבין שאר המידות משתנה. בשלחן ערוך אין התייחסות ליחס שבין הסאה לקב ולרביעית, ולא עוד אלא שבחישוב שיעור חלה השתמש במידות ציפוריות, שלא הגדיר ביחס לשאר המידות. נעיר שגם את הרביעית לא הגדיר בשום מקום ואף לא פירש רביעית ממה), וכמו שכתב החזו"א ז"ל בקונטרס השיעורים שכל המידות נמדדות בכל דור כפי שהם באותו דור ורק כשהדברים נאמרו בשני אופנים הסותרים זה את זה, כגון באצבעות ובביצים, ורק אחד מהם השתנה, אז יש להחמיר. ואם נכונים הדברים הרי שלדעת מרן המחבר, התורה צוותה שלענין מקוה מה שקובע הם האצבעות שבאותו דור, ולגבי שיעור חלה מה שקובע אלו הביצים שבאותו דור. לכן בהלכות חלה לא הזכיר מידות אורך כלל, אף שהרמב"ם והטור הזכירו. גם הטור לא הביא את הרמב"ם אלא כשיטה וכתב: "והרמב"ם שיער... ", וכפי שהשו"ע מביא "יש אומרים", שאין זו דעתו שלו. בזה היה מקום לתרץ את קושית הצ"ח על השלחן ערוך, שלגבי מצת מצוה כתב שיש אומרים

למדוד בכלי כדורי או אליפטי כחצי ביצה. ראה מדות ומשקלות של תורה ע' שע"ד.

^ג גם אני נטיתי לכך, אלא שכתבתי שהחומרא היתה למדוד בכלי מרובע בעוד שבשאר דברים יש

שצריך חצי ביצה, ולא ציין שהביצים קטנו, והיינו שס"ל למרן שאם הביצים קטנו גם השיעור הוא בביצים קטנות. מיהו קשה שאם בביצים הולכים לפי הזמן, למה הזיתים נשארים חצי ביצה ולא כפי שהם בימינו? ואולי מה שהביא השו"ע את ענין היות הזית כחצי ביצה בשם יש אומרים, היינו שלו לא סבירא ליה, זאת כפי הכלל הידוע שבכל מקום שהביא מרן י"א אחרי דעה אחרת (וכאן הרי הביא שיעור כזית כחמישים פעמים לפני הלכה זו), אין דעתו כיש אומרים, ואף שפעמים מביא בשם יש אומרים דברים שאין חולק עליהם, היינו כאשר לא מצא עוד מי שאומר כך, אבל כאן הרי יש כמה וכמה ראשונים שפסקו שהזית הוא כחצי ביצה, ומי שאומר ששיעור כזית הוא כחצי ביצה על כרחך סובר שאין אומרים שהשיעורים משתנים כפי שהם בכל דור, וכן מנה מרן הסטייפלר ז"ל את האומרים כך כחולקים על הסברא שהולכים בכל דור לפי המידות של אותו דור^ד. והנה השו"ע הביא את היש אומרים רק בהלכות פסח לגבי מצה ומרור, אף שלפני כן הביא כחמישים פעמים את שיעור הזית מבלי להביא את היש אומרים, ומשמעו כזית כפי שהוא, וחיכה עד הלכות פסח להביא את היש אומרים. יתכן שזה כפי שכתב הפרישה (טור יו"ד סי' שכ"ד) בשם הרשב"א לגבי מי שמצריך להוסיף גם את הגודש בשיעור חלה, שכתב הרשב"א שזו חומרא שמביאה לידי קולא, שאם לא יהיה לו כשיעור הגדול יאכל בלי להפריש, וכן לגבי שאר המקומות שהזכיר כזית, החמרה יכולה להביא לקולא, ורק לגבי אכילת מצה אין ההחמרה מביאה לידי קולא.

ועדיין קשה, שאם מרן בעל השו"ע סבור שגם הביצים התקטנו כפי שכתבנו, ודעת היש אומרים הוא שאין הולכים בכל דור לפי מה שהוא באותו דור, מדוע לא כתב, שלפי היש אומרים יש להכפיל גם את הביצים, ואם כן כזית הוא חצי משתי ביצים, ומדוע כתב שלדעת היש אומרים די בחצי מביצה אחת ולא העיר שנתקטנו הביצים? יש לומר שמה שכתב בשם יש אומרים, היינו התוספות ודעימיה, וידוע שדעת התוספות בכמה מקומות, שגובה האדם שהוא ג' אמות היינו עד הכתפיים ללא הצואר והראש, שלא כדעת הרשב"ם והרא"ש והתשב"ץ שכתבו שג' האמות כוללות את הצואר והראש, וכתבו כמה מהאחרונים (הובאו דבריהם יחד עם דברי התוספות ודעימיה ודעת הרמב"ן ודעימיה בספר שיעורין של תורה סי' ד') שהמחלוקת בזה תלויה בשיטות השונות באורך האמה והאצבע, וא"כ לדעת התוספות האמה קטנה ואין צורך לומר שנתקטנו הביצים.

ולפי כל מה שכתבנו, יש לומר שהצל"ח שכתב שהוא צריך לומר שלא כשלחן ערוך, אשר לא העיר שנתקטנו הביצים, לא ס"ל כדעת אותם אחרונים, אלא שלדעת התוספות לכולי עלמא האמות והאצבעות גדולים, והאנשים בזמן חז"ל הם שהיו יותר גבוהים משהם היום, וכפי שכתב החזון איש בקונטרס השיעורים. ולפי זה סובר הצל"ח, שהיה על השולחן ערוך להעיר שגם לפי היש אומרים, היו הביצים בימי חז"ל גדולות פי שניים מאשר הם היום. ומה שכתב הצל"ח שדבריו באו להחמיר ולא להקל על השיעור המקובל מבעל תוספות יום טוב שמדד בביצים, היינו שלא לפי היש אומרים, אלא שמשערים בכל דור לפי הביצים של אותו דור, וכפי שמסביר החזון איש את מה שכתב הצל"ח שלא נאמרו דבריו גם לקולא, וכפי שכתבנו בדעת מרן השו"ע.

שיעור הרמב"ם

כל זאת לגבי השו"ע. לגבי הרמב"ם, שהביא בהלכות חלה גם את שיעור הביצים וגם את שיעור האצבעות, ומשמע שאין סתירה ביניהם, אפשר היה לומר שהרמב"ם חולק על בעל השו"ע בשיעור האצבע וסבירא ליה שהיא קטנה מאד, כך שתתאים לביצים. ובלאו הכי יש שהסיקו ממה שכתב הרמב"ם שהרביעית שהיא אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי וחומש, שוקלת מן המים 17.5 דינר, אשר כל דינר שוקל 4.25 גרם כפי שהראינו בספר מידות ומשקלות של תורה, יצא לאצבע כ-19 מ"מ. ואולם דבר זה רחוק מהמציאות וגם אינו מתאים למרחקים שכתב הרמב"ם ואחרים כפי שהובאו בספר מידות ומשקלות של תורה.

ולתרץ את הרמב"ם יש לומר, כפי שכתב מרן הסטייפלר בסי' ג' בספרו שיעורין של תורה כתחליף להתקטנות הדרהמים, שמדברי הרמב"ם בפירוש המשניות מוכח שההבדל בין טפח שוחק לטפח עצב הוא הרבה יותר מחצי אצבע לאמה, דהיינו חלק א' מ-48, כפי שפסק השו"ע ביו"ד סי' ר"א על פי הרשב"א, ואת שיעורי הנפח קבע הרמב"ם באצבעות עצבות, הקטנות בהרבה מהאצבע שאינה נדחקת. ולפי זה צריך לומר שאת המרחקים קבע הרמב"ם באצבעות שוחקות ששיעורן הרבה יותר מאשר אילו שיער גם לגבן באצבעות עצבות. זאת בניגוד לשו"ע שפסק כרשב"א שההפרש קטן, ולכן לא יכל להוריד הרבה מהאצבע כמות שהיא, בכדי להתאים את האצבעות לביצים, גם חשב את השוחקות לתוספת על האצבעות כפי שהן, אותן חשב לעצבות.

יש לציין שכל מה שכתבתי על שיטות הרמב"ם והשלחן ערוך אין בו חידוש משלי, והכל מוכרח מדברי הסטייפלר ז"ל, שכן אם יש מחלוקת בשיעור האצבע העצבה, תהיה מכל סיבה שתהיה, והרמב"ם חישב את מידות הנפח לפי אצבעות עצבות דחוקות, אין כל אפשרות שמידות הנפח הנמדדות באצבע תהיינה שוות, ואם בכל זאת משקל קמח מצרים החייב בחלה לפי השלחן ערוך זהה לשיעור הרמב"ם, אות היא שהשלחן ערוך לא שיער באצבעות אלא בביצים, ולכן השמיט את שיעור האצבעות שכתב הרמב"ם.

המבי"ט

מלשון מרן באבקת רוכל נראה שאינו חולק על הרמב"ם בגודל הנדרש למקוה וגם הרמב"ם מודה במקוה ששיעורו יותר גדול מכפי החשבון בחלה, שכיון שהעיקר במקוה הוא המדידה וכשהוא לחומרא יש למדוד בשוחקות, נמצא ששיעור מקוה נמדד באצבע הגדולה והשיעור שווה לשיעור העולה לדעת הב"י, אבל מרן הב"י לא כתב זאת במפורש. גם איננו יודעים אם רק במקוה אמר מרן הב"י שהעיקר הוא האצבע או שגם הרביעית אשר בגמרא נלמדת משיעור המקוה משתערת באצבעות ולא בביצים, והרי יש מקום לומר שהשוואת הגמרא היא רק לפי היחס שהיה ביניהם בין הרביעית למקוה, אבל עיקר שיעור רביעית תלוי בביצים, שלדעת הב"י נתקטנו, ולכן שיעורה שווה גם לדעתו לשיעור שנתן הרמב"ם. דברים יותר מפורשים כתובים בשו"ת המבי"ט (חלק א' סי' קמ"ג), שגם הוא נשאל את אותה שאלה, ובתוך תשובתו כתב:

נראה כי בדבר שיש קפידא במדידה כמו במ' סאה שאמרו שהם אמה על אמה ברום ג' אמות כדי שיהיה כל גופו עולה בהן, לא נסמוך אלא על המדידה, ומה שכתב הרב ז"ל שיעור הרביעיות במשקל לא כתבו אלא לדברים שלא הזכירו בהן מדידה, שלשאר דברים הצריכין רביעית אמרו

ז"ל שהיא במים שמכיל אותם אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע כמו שאמר רב חסדא בגמרא, רביעית של תורה אצבעיים על אצבעיים וכו' ובגודל, כדתיניא ורחץ את בשרו במים במי מקוה, את כל בשרו במים מים שכל גופו עולה בהם, וכמה הן, אמה על אמה ברום ג' אמות, ושיערו חכמים מי מקוה מ' סאה, וכמו שהביא הרי"ף ז"ל פ' ערבי פסחים, שיערו הכל במדידה, והכי משמע דדרשי מקרא, מים שכל גופו עולה בהן וכמה הן אמה על אמה וכו' והדר אמרינן ושיערו חכמים מי מקוה מ' סאה דקפדי' אמדת אמה על אמה וכו' כדי שיהא כל גופו עולה בהן, אלא ששיערו חכמים כי במ' סאה יתמלא שיעור זה **ואם יתמלא יותר או בפחות לפי המשקל לא קפדינן אלא במדידה**, ובמשקל יש שינוי בין משקל דבר אחד לדבר (אחד) [אחר] השווה לו בכמות שהרי מדה מכילה עשרה משקל יין לא תכיל מן השמן כי אם תשעה, הרי כמות אחד ומשקלן חלוק כמו שהביא הכפתור [ופרח], ואפילו במים יש חילוק במשקל זו מזו כ"ש בשאר דברים המחולקין יותר זו מזו, והרב ז"ל פ"ד מהלכות מקואות כתב דין תורה כו' שנאמר מקוה מים מכל מקום וכו' שיהיה בהן כדי להעלות בהן טבילה לכל גוף האדם בבת אחת ושיערו חכמים אמה על אמה וכו', ואחר כך כתב **ושיעור זה מ' סאה**, משמע דטפי קפדי' אשיעור מדידה דאמה על אמה מן המ' סאה דמשקל, דאלו במדה באמה על אמה וכו' איכא מ' סאה כדמפרש הרי"ף ז"ל שם. והמשקל אינו מדוקדק במים כמו המדקדקים במים קלים וחדים ויש כבדים ובמי מקוה אמרינן דטיט הנירוק מצטרף למ' סאה וכתב הרמב"ם ז"ל (פ"א) [פ"ח מהל' מקוואות הל' ט'] דטיט רך שהפרה שוחה ושותה ממנו הרי זה נמדד עם המקוה, וטיט זה כמותו מעט ומשקלו הרבה ואי אזלינן בתר משקל, באמה על אמה ברום ב' אמות הוה סגי לשיעור משקל מ' סאה ממנו אלא ודאי דמדת אמה על אמה ברום ג' מלא מים בעינן ובבציר מהאי מדה לא סליק טבילה אפילו הוה ביה מים מ' סאה במשקל, וה"ר שמעון ב"ר צמח ז"ל תשובת קס"ו כתב וז"ל: ואם כן מה שכתב ששיעור מקוה יפחות מג' אמות חלק מכ"ז אינו צודק ויבוא לידי איסור כרת וישתקע הדבר ולא יאמר ע"כ. משמע דבשיעור המדה קפדינן ובעי' אמה על אמה ברום ג' ובבציר מהני לא עלתה לה טבילה, ואם כן במקוה זה שחסר בו ב' חלקים מט' באמה והם ב' חלקי' מכ"ז שבשיעור מקוה והוא כפל [מחלק] מכ"ז שכתב הר"ש ז"ל הוי חסר, ואין טובלין ואין מטבילין בו כלל כדאמרינן, ואפילו שיכיל בו מים הרבה יותר ממ' סאה במשקל לא אזלי' בתר משקל אלא במדה כדאמר'. ואיני משער איך איפשר שימצאו ש' משקל שאמי במקוה הזה החסר במדה אחד מ"ג וחצי ממדת אמה על אמה ברום ג' אם לא שיהיו המים עכורים ומלאים עפר^{טו}. וחשבתי ללמד אי זה זכות למקוה הזה לומר שאיפשר שהוא שלם בשיעור אמה על אמה ברום ג' אמות, ממה שכתבת שמדתם קנה כ' גודלים וכ"ח גודלים ולקחתם החצי שהוא כ"ד **וכן ראוי לעשות** אבל כיון שהיה החילוק כ"כ מכ"ח לכ' איפשר שלא צמצמתם המדה אחר כך בכ"ד ואם תמדדו עוד בדיוק והיה נמצא אצבע יותר בעומק וברוחב ובאורך היה המקוה שלם כשיעור אמה על אמה ברום ג'... אמה על אמה ברום ג' הם כ"ד גודלין על כ"ד גודלין ברום ע"ב בגודלין שכל אמה היא בת שישה טפחים וכל טפח ד' גודלין כמו שכתב הרמב"ם ז"ל פ"ח מהלכות שבת, ואמות אלו הם אמות שוחקות (כרבה) [כרבא] פ"ק דעירובין דאמר א' זה וא' זה באמה בת ו' אלא הללו שוחקות והללו עצבו' וזה וזה להחמיר, כמו שכתב הרב ז"ל

שם פי"ו והכא גבי מקוה שוחקות הוי חומרא ויתרון השוחק על העצב כתב הרשב"א ז"ל יראה לי שהוא חצי אצבע לאמה.^{ט"ז}

הרי שכתב שגם הרמב"ם לא כתב את שיעורי המשקל אלא לדברים שלגבם אין הקפידה על המידה, אבל מקוה שהקפידה היא, שכל גופו יעלה בהם ונתנו מידתה באמות אינה נמדדת באותה צורה.

יש בדברי המבי"ט דברים המצריכים עיון גדול, ולא נדון בהם כאן. מכל מקום ממה שדייק מלשון הרמב"ם "ושיערו חכמים אמה על אמה" וכו', שאחרי כן כתב הרמב"ם: "ושיעור זה מ' סאה" נראה גם שההשוואה בין מ' סאה לבין אמה על אמה ברום ג' אמות אינה נובעת מהגדרת הסאה אלא שבאותו זמן כך היה, וא"כ אם הביצים מתקטנות גם המידות מתקטנות, חוץ מאשר מידת המקוה, שעיקרו באמות, וכן רביעית של תורה^{ט"ז} ושל פסח הנגזרות ממידת המקוה כפי מה ששיערו בפסחים דף ק"ט. אצבעיים על אצבעיים ברום אצבעיים וחצי וחומש, ומה שנתן הרמב"ם שיעור במשקל היינו ליתר הדברים, כאלה שאין שיעורם רביעית, או שאינם של תורה^ח ולא השוים חז"ל לשל תורה כפי שהשוו ד' כוסות של פסח לשל תורה לענין זה.

עוד אנו רואים בדברי המבי"ט ששיטת המדידה של השואלים היתה נכונה, אלא שיתכן שלא צמצמו די הצורך, ואם היו מדייקים יותר, יתכן והיו מוצאים שהמקוה שלהם אכן מכיל אמה על אמה ברום ג' אמות. מכך נוכל לחשב מה צריכה להיות מידת האגודל.

כבר כתבנו שמשקל המים במקוה הנידון היה 180,000 דרהם כשכל דרהם שווה ל-2.83 גרם. א"כ משקל המקוה בגרמים היה 509,400. נפח המים הנקיים במשקל זה הוא 509,400 סמ"ק. שיעור מקוה כשר הוא 24 אצבעות על 24 אצבעות על 72 אצבעות דהיינו 41,472 אצבעות מעוקבות. נחלק 509,400 סמ"ק ב-41,472 אצבעות מעוקבות, נקבל 12.283 סמ"ק לאצבע מעוקבת. ניקח את השורש השלישי של 12.283, ונקבל 2.31^{ט"ט} ס"מ לאצבע. זה, לפחות בקירוב, מה שהמבי"ט מצפה שיקבלו

ברביעית (כזאת המתאימה גם לאצבעות), והוא הדין אילו היה שיעורם בלוג או בסאה או בכל מידה אחרת, כלומר רביעית כאן הוא סימן לא עצם המחייב.^{יח}
כגון שיעור חלה ששיעורו עומר ושיעור המנחות והנסכים נקובים בתורה בחלקי האיפה וההין ולא ברביעית, וכגון שתי רביעיות י"ו חי של שיתופי מבואות שמשקלן נתון ברמב"ם פ"א מהל' עירובין ואינם מן התורה. משקלות מידות הנפח מובאות בפירוש המשניות של הרמב"ם בפרק א' מעדויות משנה ב' העוסקת בשיעור חלה ובהקדמה למסכת מנחות, וכן במשנה תורה פרק א' מהל' עירובין הל' ב' ופרק ו' מהל' ביכורים הל' ט"ו לגבי שיעור חלה.^{יט}
בחשבונות שבמבי"ט יש שיבושים ולא התייחסו אליהם. אבל העירו לי שנראה שאת התשובה כתב המבי"ט בהתאם למה שיצא מאותם שיבושים ואז לפי חשבון המעירים היה יוצא לאצבע 23.9 מ"מ או 22.9 מ"מ. מכל מקום עיקר עיסוקנו להראות

^{ט"ז} מדבריו נראה שאינו הולך בדרך שהבאנו לעיל בשם הסטייפלר שההבדל בין עצב לשוחק שנוי במחלוקת בין הרמב"ם לרשב"א, ולפי זה קשה איך לדעתו יצא לרמב"ם ששיעור באצבעות רביעית כל כך קטנה, שבכדי להגיע לכך צריכה האצבע בה מדד להיות ברוחב 19 מ"מ?

^{יח} כגון רביעית י"ן של נזיר הלכה למשה מסיני (סוכה דף ו' א) ורביעית דם הבאה משני מתים דנפקא לן מקרא (נזיר לה). וכגון רביעית שמן לרקיקי נזיר דאיכא דיליף לה מקראי במנחות (דף פט.) - רשב"ם פסחים ק"ט. ד"ה [רביעית] של תורה. יש להעיר שלפ"ז נצטרך לומר שמה שאלו נמדדים באצבעות, אינו דין עצמי ברביעית של תורה, שהרי מה ההבדל בין אם השיעור הוא ברביעית של תורה או בלוג של תורה, שזה יהיה נמדד באצבעות וזה באופן אחר, אלא הדין הוא בדם ובשמן לרקיקי נזיר וכו' שיהיו נמדדים באצבעות, ובמקרה כל אלו הנמדדים באצבעות שיעורם

כשימדדו היטב. קירוב זה יכול להיות קצת פחות מ-2.31 ס"מ, אבל לא יותר מ-2.31 ס"מ, שכן עם אצבע שהיא אפילו קצת יותר רחבה, לא יהיה במקוה אמה על אמה ברום ג' אמות. גם הרבה פחות לא ייתכן, שהרי מדובר בהפרשי **צמצום**, כפי שכתב: "איפשר שלא צמצמתם המדה".

הרמ"א ובעל הלבושים

הרמ"א (יו"ד שכ"ד) החזיר לשיעור חלה גם את המדידה באצבעות כפי שכתב הרמב"ם, וכבר כתב בעל הלבושים על שיעורו שהוא צריך עיון. זה לשונו בעטרת זהב סי' שכ"ד:

ושיערו המדה ומצאו שהכלי המחזיק עשר אצבעות על עשר אצבעות ברום שלש אצבעות ותשיעית אצבע בקירוב הוא שיעור החלה. וכן מדה שיש בה ז' אצבעות פחות שני תשיעית אצבע על ז' אצבעות פחות שני תשיעית אצבע ברום ז' אצבעות פחות שני תשיעית אצבע הוא העומר, וכל האצבעות האלו הם רוחב גודל של יד עד כאן. אבל עדיין צריך עיון באלו המידות אם רוצה לומר מרובעות או מעוגלות דודאי הבדל יש ביניהם, דכשהוא עגול הוא מחזיק יותר [צ"ל פחות] מכשהוא מרובע, וצריך עיון במדידה, לכך טוב הוא לשער המדה כאשר נתבאר בלבוש החור סימן תנ"ו [שם ביאר איך מודדים בביצים, ולא הזכיר אצבעות כלל].

מאידך לגבי ארבע כוסות של פסח כתב בס' תפ"ו את שיעורם באצבעות, והיינו כחילוק שעשה המבי"ט בין דברים שנאמר בהם בגמרא מידה לבין דברים שלא נאמר בהם מידה. זה לשון בעל הלבושים באו"ח סי' תע"ב לגבי ארבעה כוסות של פסח:

ושיעור הכוס - רביעית. ומדת הכלי שיכילנו ארכו כרוחב ב' גודלין וכן רחבו, וגבהו כרוחב ב' גודלין וחצי גודל וחומש גודל.

נעיר שכאן לא כתב שצריך עיון אם שיעור זה הוא במרובע או בעיגול כפי שהבאנו את לשונו למעלה לגבי שיעור חלה, אשר לכן כתב שם לשער בביצים. וכבר כתבנו מה ראה לכתוב בשיעור חלה שהוא צריך עיון.

מכל דברי הלבוש הנ"ל נראה שהיה ער לאי התאמת שיעור האצבעות לשיעור הביצים וכשישעיר בביצים שיעור בביצים של ימיו ולא כתב להכפיל את שיעור הביצים. ולפי זה קשה מה שלגבי מצה ומרור קבע במוחלט (לא רק כ"ש אומרים), ששיעור הזית הוא חצי ביצה^כ אף שבמציאות הזיתים קטנים הרבה יותר מחצי ביצה. אולי לא גדלו זיתים במדינות בהם חי, וסבירא ליה שבכל זמן ובכל מקום מודדים בפירותיו של אותו מקום אבל אם באותו מקום לא גדל הפרי הנידון כלל, קובע מה שהיה בימי חז"ל. שוב הראו לי שגם הרה"ג הדר מרגולין כתב כך בספרו הידורי המידות בהערה 55. זה לשונו:

"יתכן שבמקום שאין זיתים, אזי באמת עצם השיעור הוא חצי ביצה". וכתב עוד שם: "ובכך יתישבו שאלות רבות בסוגיה זו דגודל הכזית ויתבארו דברי פוסקים רבים". לפי זה יש לומר גם, שאף אם נאמר שהזיתים בימי חז"ל היו גדולים כחצי ביצה של ימי חז"ל והביצים שבימינו קטנו, מכל מקום שיעור הכזית משתנה עם השתנות גודל הביצה ושיעור הכזית נשאר כחצי ביצה של ימינו, וכעין מה

ומשמע שגם למרור שהוא בימינו מדרבנן שיעור הכזית הוא אותו שיעור.

שאין התאמה בין המדידה באצבעות לבין המדידה בביצים, ולדעת המבי"ט יש דברים שנמדדים באצבעות ויש שנמדדים בביצים.

^כ וכמה שורות אחרי כן כתב לאכול כזית מרור,

שכתב החזון איש בקונטרס השיעורים ובמכתב לרב חיים נאה שכיון שהגאונים קבעו שיעור הסלע כשיעור שפ"ד גרעיני שעורה, הרי שגרעיני השעורה נעשו גוף השיעור ואם קטנו קטן גם שיעור הסלע לענין פדיון הבן^{כ"א}, והדברים ק"ו כי היחס בין גרעיני השעורה לבין הסלע הוא סימן שקבעו הגאונים בעוד היחס בין הביצה לזית מוכח לדברי התוספות מן הגמרא.

הש"ך

הש"ך חולק על מה שכתב בעל הלבושים שיתכן שמדובר בכלי עגול: זה לשונו (שם ס"ק ד'): כלי המחזיק כו'. כ' העט"ז צ"ע באלו המדות אם ר"ל מרובעות או עגולות כו', והדבר פשוט שהוא מרובעות שהרי הוא מהרמב"ם פ"ו מהל' בכורים שלמדו מרביעית של תורה של פסח שהוא במרובע וכמו שנתבאר שם בדברי הפוסקים וע"ל סימן ר"א ס"ק ו' וכ"כ בספר מעדני מלך דף קכ"ג ע"א^{כ"ב}.

אבל גם הוא שיער בביצים, כמו שכתב בס"ק ג' המוסב על צורת המדידה בביצים. זה לשונו: ועל פי אותו השיעור שערתי והוא ג' קוואר"ט פחות מעט וכן נהגו. וכ"כ מהרי"ו סי' קצ"ג בדיני פסח דשיעור חלה הוא כלי שמחזיק מעט פחות מג' זיידלי"ך, וזייד"ל הוא קוואר"ט.

בעל תוספות יום טוב

זה לשון מעדני מלך (דברי חמודות) במקום שאליו הפנה הש"ך דלעיל: וכתב רמ"י ריש סי' שכ"ד דצריך עיון באלו המדות אם רוצה לומר מרובעות או מעגולות דודאי הבדל יש ביניהם דכשהוא עגול הוא מחזיק (יותר) [פחות] מכשהוא מרובע ע"כ. ואני אומר אילו עיין הוה משכח, אבל הוא ז"ל ראה רק דברי רבו בהגהה שלא כתב ההקדמה של הרמב"ם שהתחיל בשיעור כלי המחזיק רביעית הלוג ולכן נולד לו זה הספק אם הם מרובעות או עגולות, אבל אילו ידע שהמדידה של מדה זו באת מזאת המדה של הרביעית לא היה שום ספק נולד, שאותו השיעור גמרא ערוך הוא בפרק ערבי פסחים דף (ק"ח) [ק"ט] ושם פירשו רש"י והרשב"ם גם התוספות דבמרובע מיירי וא"כ כל הני שיעורים נמי במרובעות וזה מבואר. עוד כתב הרמב"ם שם וכמה מכילה מדה זו? כמו מ"ג ביצים בינונים וחומש ביצה, והם משקל ששה ושמונים סלעים ושני שלישי סלע מקמח החטים שבמצרים, שהם משקל חמש מאות ועשרים זוז מזוזי מצרים^{כ"ג} בזמן הזה. ומדה שמכילה כמה של הזה מקמח החטים הזה בה מודדים לחלה בכל מקום עכ"ל. ובש"ע א"ח סי' תנ"ו כתב שהוא בקירוב, ולא כתב כן בהל' חלה ר"ס שכ"ד, גם על זה כתב רמ"י ז"ל דנראה לו שאין זה שיעור מכוון לשער במשקל קמח שפעמים הקמח לח ומשקלו כבד ופעמים יבש. ע"כ. אומר אני שגם בזה במחילת כ"ת לא פקח עיניו יפה שלא רצה הרמב"ם להורות

^{כ"ב} כן הוא במהדורת פראג שפ"ח בלחם חמודות שעל הלכות קטנות לרא"ש. בדפוסים שלפנינו הלכות קטנות של הרא"ש מודפסות בסוף מסכת מנחות. הלכות חלה סי' ד' ס"ק ל"ב.
^{כ"ג} היינו דרהמים מצריים.

^{כ"א} ואולי זה מונח בלשון המהרש"ל בים של שלמה שבחר להשתמש בלשון "קבלה בדינו" וכתב: "קבלה בדינו מבעלי התו' שזית הוא שיעור חצי ביצה ותרנגולת, אף על פי שאין עתה בנמצא שהיא זית דומה לחצי ביצה כלל וכלל לא, אלא שנשתנו" (ים של שלמה חולין פרק ג' סי' פ"ח).

לנו לשקול כך דהרי דקדק וכתב מקמח החטים הזה והיינו דשל מצרים דוקא, וכבר ביאר בהדיא בפ' המשניות שלו וז"ל: אבל אם באנו לשער מה שתכיל זאת המדה במשקל ישתנה כפי שינוי דבר המדוד לפי שאין כובד משקל השעורים והחטים שוה ולא מיני הקמח כולם משקלם שוה אף על פי שהם ממין אחד ולא נתנו לו שיעור חלה במשקל אלא במדה, כמו שתראה, והנותן שיעור חלה בשיעור המשקלים טועה ומקום טעותו גלוי מאד אלא אם נתן זה בקרוב במין רמוז אליו עכ"ל. ועיין מה שכתבתי בפרק מי שמתו במעדני י"ט ס' ל"א ובפ' יש בכור בדברי חמודות סעיף כ"ג, ולענין לח ויבש שכתב רמ"י, נראה פשוט דביבש משערין שכן רגילין ללוש הקמח שהוא יבש. וכתב הכלבו יש לפקפק בזה השיעור אם נשער באותו כלי המחזיק אותו המים בקמח רפוי שקורין שויביל או בעצור ומחובץ שקורין קלק"ט ע"כ.

מה שכתב שבעל הלבושים לא ראה את מקור הדין, קשה להולמו, שהרי אם לא ראה היה לו לחפש אחריו, וחלק מדברי הרמב"ם מובאים בטור והמקור לזה מובא בבית יוסף. גם היה לו לבדוק בביצים ובאצבעות ואם היה מוצא שהמרובע שוה למספר הביצים היה יודע שמדובר במרובע, ואם העגול היה שוה למספר הביצים היה יודע שמדובר במידה עגולה. אלא, שמצד אחד ראה שהביצים אינן מתאימות למדידה במרובע, ומצד שני הוקשה לו מה שמרש"י ומהרשב"ם ומהתוספות מוכח שיש למדוד במרובע, לכן נשאר בצריך עיון וכתב למדוד בביצים, שלגבי חלה הם העיקר כפי שכתבנו בדעת מרן המחבר. ולגבי איך לפרש את הגמרא בפסחים במידות עגולות ראה מה שכתבתי בפרק פ"ט מספר מידות ומשקלות של תורה. מכל מקום גם בעל התוספות יום טוב כמו גם בעל הלבושים שיערו בביצים ולא באצבעות. זה לשון בעל תוספות יום טוב בספרו מלבושי יום טוב על לבוש אורח חיים ס' תנ"ו על המדידה בביצים שכתב שם בעל הלבושים (ושם לא הזכיר בעל הלבושים שיעור אצבעות כלל): ושיערתיו שהוא (פונט) [פינט] פרעגרש והוא ג' אכטרלינג של ווינא והוא שני קווארט וחצי לאדמירש".

הטור

כבר הערנו שמדברי הטור בהלכות חלה נראה שהעיקר הוא המדידה בביצים ואת דברי הרמב"ם על האצבעות הקדים במילים "ושיער הרמב"ם", כאילו זו דעה אחרת. הבאנו למעלה את דעת המב"ט שכתב שרביעית של פסח נמדדת באצבעות שכן שיעורה נלמד משיעור מקוה, ומידתה נתונה בגמרא באצבעות, והוא אף מייחס דעה זאת לרמב"ם. גם בעל הטורים מודד את הרביעית של ארבעת הכוסות של פסח באצבעות ולא בביצים. זה לשונו באו"ח ס' תע"ב:

ושיעור הכוס רביעית ומדת הכלי שיכלנו ארכו כרוחב ב' גודלים וכן רחבו. וגבהו כרוחב ב' גודלים וחצי גודל וחומש גודל.

מה שצריך עיון בדברי הטור הוא שבהלכות מקוה (י"ד ר"א) שממנו נלמד שיעור כוס של פסח, כתב רק 40 סאה ולא כתב איך נמדדים אותן ארבעים סאה.

מהרי"ל, חק יעקב ואליהו רבה

בחק יעקב סימן תע"ב כתב לגבי ארבע כוסות:

רביעית. דהיינו ביצה ומחצה. ומהרי"ל בהלכות סדר האגדה כתב וז"ל, כל כוס צריך שיחזיק כמעט מלא שני קליפת ביצה, דהיינו רביעית הלוג, והא דאמרין רביעית הוי ביצה ומחצה רוצה לומר מתי שמשערין בהטלת ביצה תוך המים לשער כנגד מים היוצאין, אכן כשממלאין ומשערין בקליפת ביצה אז הוא כמעט מלא שני קליפות, עכ"ל.

כך גם באליה רבה שם, זה לשונו:

[וה] שיעור - ביצה ומחצה ועם הקליפה שהוא כשני ביצים בלא קליפה.

הרי שהם חולקים על מה שכתב המבי"ט שבכוס של פסח יש למדוד באצבעות דווקא.

מנהג העולם

זה לשון המשנה ברורה בביאור הלכה סימן רעא סעיף יג ד"ה של רביעית:

"וכן לענין קידוש של לילה דעיקרו הוא דאורייתא ג"כ נכון לחוש לכתחלה לדברי הצ"ח הנ"ל וכן בחתם סופר מחמיר ג"כ לענין רביעית כדבריו [ומיהו לענין קידוש שחרית ולשאר כוס של ברכה יש לסמוך על מנהג העולם שנוהגין כמבואר במ"א ופמ"ג ושי"א]."

והיינו שמנהג העולם הוא לשער בביצה וחצי לרביעית כפי שכתבו המ"א והפרי מגדים. וכבר הבאנו מה שכתב הש"ך שמדד שיעור חלה בביצים שהוא ג' קווארט, וסיים ב"וכן נהגו". והנה עדיין איננו יודעים אם גם לגבי ארבע כוסות של פסח ג"כ כך הוא מנהג העולם או שלגבי זה נוהגים כדעת המבי"ט שהבדיל בין כוס של פסח שלגביו מפורש בגמרא שנמדד באצבעות, לבין יתר הדברים ששיעורם ברביעית. ומלשון המשנה ברורה נראה שגם לקדוש של לילה וגם לארבע כוסות מנהג העולם שלא כצל"ח, אלא שלדעתו, בקידוש של לילה יש להחמיר כצל"ח וכחתם סופר.

סיכומים

א'. מרן בעל השלחן ערוך היה ער לאי ההתאמה שבין שיעורי הביצים לבין שיעורי האצבעות, וכנראה סבר ג"כ כהצל"ח שהביצים בזמן חז"ל היו גדולות יותר, אבל לדעתו השיעורים התלויים בביצים נקבעים לפי הביצים של כל דור. לכן להלכה הוא פוסק שבמקוה מה שקובע הוא האצבעות, בעוד שלגבי חלה קובעות הביצים.

ב'. גם המבי"ט מבדיל בין דברים שונים. לדעתו שיעור מקוה וכל דבר שמפורש בו בגמרא מידה באצבעות או באמות, כגון מקוה ורביעית של פסח, מה שקובע זה שיעור האצבעות בעוד שדברים אחרים נמדדים לפי חשבון המשקל שכתב הרמב"ם לרביעית, מה שמתאים לשיעור הביצים.

ג'. לדעת הלבוש יש למדוד שיעור חלה בביצים ולא באצבעות, בעוד שלגבי ארבעה כוסות הוא פוסק את שיעורם באצבעות, מה שמתאים לחילוק שעשה המבי"ט בין דברים שלגבם כתוב בגמרא שיעור באצבעות לבין דברים אחרים. גם בעל תוספות יו"ט והש"ך מדדו שיעור חלה בביצים על אף שחלקו על ספקו של הלבוש במדידה באצבעות.

- ד'. השואלים שבאבקת רוכל מדדו באצבע של 24.5 מ"מ, ומרן המחבר ענה על שאלתם ללא הערה על רוחב האצבע שמדדו בה ש"מ דניחא ליה בהכי. מתשובת המבי"ט נראה שלדעתו רוחב האצבע הוא כ-23.1 מ"מ או משהו פחות מכך.
- ה'. הרמב"ם כתב את שיעור חלה גם בביצים וגם באצבעות, וממשקל הרביעית שכתב מוכח שהביצים לא היו גדולים משהם בימינו, ולדעתו לא נתקטנו הביצים ממה שהיו בימי חז"ל. בכדי להתאים את האצבעות לביצים ולדרהמים שנמצאו צריך לומר כפי שכתב הסטייפלר, שמידות הנפח שלו נמדדות במידות עצבות שההבדל בינן לבין השוחקות גדול הרבה יותר משהן לדעת הרשב"א שלפיו פסק השלחן ערוך שההבדל הוא אחד מ-48. מאחר שלא מדדו באותה צורה לא יתכן ששיעור חלה של מרן (במידה באצבעות) יהיה זהה לשיעורו לפי הרמב"ם, ולכן השמיט מרן את שיעור האצבעות שכתב הרמב"ם.
- ו'. מנהג העולם היה לשער רביעית בביצים בכל מקום.